

بسم الله الرحمن الرحيم

درس خارج فقه نظام سیاسی اسلام آیت الله اراکی «جلسه ۵۸»

سال تحصیلی ۹۸-۹۹

روایت از همین باب که معروف به مرسله حماد است که علمای ما به لحاظ شهرت روایی و فتوایی به آن اعتماد کردند و مضمون روایت هم بسیار قوی است که حضرت در مورد زکات می‌فرماید: فَأَخَذَهُ الْوَالِي فَوَجَّهَهُ فِي الْجِهَةِ الَّتِي وَجَّهَهَا اللَّهُ عَلَى ثَمَانِيَةِ أَشْهُمٍ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةَ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ ثَمَانِيَةَ أَشْهُمٍ يَقْسِمُ بَيْنَهُمْ فِي مَوَاضِعِهِمْ بِقَدَرِ مَا يَسْتَغْنُونَ بِهِ فِي سَنَتِهِمْ بِلَا ضَيْقٍ وَلَا تَقْتِيرٍ^۱؛ که حضرت می‌فرماید هم استغناء در سال باید پیدا کنند هم به قدری به آنها بدهد که در تنگنا نباشند و به طور قطره‌چکانی به آنها ندهد.

سوال:

گفتیم که بین عدل و مساوات عموم و خصوص من وجه است و گاهی عدل عدم مساوات است؛ این مطلب چگونه سازگاری دارد با روایاتی که می‌فرماید: «يقسم بينهم بالسوية و يعدل في الرعيه» که مضمون این روایات متواتر است؟! این سوال در اینجا مطرح می‌شود که گویا تقسیم بالسویه با عدل ملازمت دارد نه اینکه عموم و خصوص من وجه باشد؟ ابتدا روایاتی که در این باب آمده که وظیفه امام را تقسیم بالسویه می‌داند را می‌خوانیم و بعد به پاسخ این پرسش می‌پردازیم و و باید بررسی کنیم که آیا روایات دیگری وجود دارد و چگونه این روایات را می‌توانیم با روایات دیگر جمع کنیم:

• «الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جُمْهُورٍ عَنْ حَمَادِ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ أَبِي حَمْزَةَ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ مَا حَقُّ الْإِمَامِ عَلَى النَّاسِ قَالَ حَقُّهُ عَلَيْهِمْ أَنْ يَسْمَعُوا لَهُ وَيُطِيعُوا قُلْتُ فَمَا حَقُّهُمْ

^۱ . وسائل الشيعه: ج ۹، ص ۲۶۶.

عَلَيْهِمْ قَالَ يَقْسِمُ بَيْنَهُمْ بِالسُّوْيَةِ وَ يَغْدِلَ فِي الرِّعْيَةِ فَإِذَا كَانَ ذَلِكَ فِي النَّاسِ فَلَا يُبَالِي مَنْ أَخَذَ هَاهُنَا وَ هَاهُنَا»^۱.

- «حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا حَمْرَةُ بْنُ الْقَاسِمِ الْعَلَوِيُّ الْعَبَّاسِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مَالِكٍ الْكُوفِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حُمَيْدٍ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الْقُدُّوسِ قَالَ حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ عَنْ مُوسَى بْنِ طَرِيفٍ عَنْ عَبَّادَةَ بْنِ رِيعٍ قَالَ قَالَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ: أَحَاجُّ النَّاسَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِسَبْعِ إِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ وَالْأَمْرِ بِالْمَعْرُوفِ وَ النَّهْيِ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ الْقَسَمِ بِالسُّوْيَةِ وَ الْعَدْلِ فِي الرِّعْيَةِ وَ إِقَامِ الْحُدُودِ»^۲.

از مضمون روایت استفاده می شود که حجت امام بدون قسم سویه تمام نمی شود و وظیفه امام قسم بالسویه است.

البته نکته ای که در این روایت وجود دارد این است که در این روایت امام در مقام تقسیم و نام بردن هفت چیز، عدل بالریعه را عطف به قسم بالسویه فرموده است و این مشعر به این است که اینها تفاوت دارند اما در روایت قبل امکان دارد گفته شود که این عطف، عطف تفسیری است.

- در روایات وجود دارد که عقیل خدمت امام علی علیه السلام آمد و عرض کرد: «فَتَجْعَلُنِي وَ أَسْوَدَ فِي الْمَدِينَةِ سَوَاءً» به من با برده سیاه یکسان از بیت المال می دهی؟ حضرت در جواب او فرمود: «فَقَالَ اجْلِسْ مَا كَانَ هَاهُنَا أَحَدٌ يَتَكَلَّمُ غَيْرُكَ وَ مَا فَضْلُكَ عَلَيْهِ إِلَّا بِسَابِقَةٍ أَوْ تَقْوَى»^۳.
- البته در این روایت اشعار وجود دارد که قسم بالسویه به این لحاظ است که برادری و از نزدیکان حاکم بودن تأثیری در بیشتر گرفتن سهم ندارد.

^۱ . کافی: ج ۱، ص ۴۰۵.

^۲ . خصال: ج ۲، ص ۳۶۲.

^۳ . وسائل الشیعه: ج ۱۵، ص ۱۰۵.

- روایت شیخ به سند صحیح از حفص بن ریاض از امام صادق علیه السلام نقل می‌کند که حضرت در روایت مفصلی می‌فرماید اگر من فرمانروایی کنم چگونه فرمانروایی می‌کنم: «أَسْوَى بَيْنَهُمْ فِي الْعَطَاءِ»^۱.
- «أَنْ عَلِيًّا عَلَيْهِ السَّلَامُ قَسَمَ قَسَمًا فَسَوَى بَيْنَ النَّاسِ»^۲.
- مرحوم مجلسی- در بحار از تحف العقول نقل می‌کند که امیرالمومنین علیه السلام در ضمن خطبه‌ای فرمود: «فَأَمَّا هَذَا الْفِيءُ فَلَيْسَ لِأَحَدٍ فِيهِ عَلَى أَحَدٍ أَثَرَةٌ» «اثره» یعنی امتیاز یعنی در بیت المال کسی- بر دیگری امتیازی ندارد «قَدْ فَتَعَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ مِنْ قَسَمِهِ فَهُوَ مَالُ اللَّهِ وَ أَنْتُمْ عِبَادُ اللَّهِ الْمُسْلِمُونَ وَ هَذَا كِتَابُ اللَّهِ بِهِ أَقْرَبْنَا وَ عَلَيْهِ شَهَدْنَا وَ لَهُ أَسْلَمْنَا وَ عَهْدُ نَبِيِّنَا بَيْنَ أَظْهَرِنَا فَسَلِّمُوا رَحِمَكُمُ اللَّهُ»^۳.
- در طول ماه‌هایی که جنگ صفین طول کشیده بود، معاویه مخفیانه با رؤسای قبایل و شیوخ تماس می‌گرفت و آنها را تطمیع می‌کرد و می‌خرید، در روایات وجود دارد که عده‌ای از موالیان و در بعضی- روایات دیگر گفته شده عده‌ای از شیعیان نزد امیرالمومنین علیه السلام آمدند و عرض کردند که شما فعلاً به ما کمتر بدهید و به بزرگان بیشتر بدهید تا حکومت شما مستقر و محکم شود، آن وقت برابری را اجرا کنید. حضرت در جواب می‌فرماید: أَ تَأْمُرُونِي أَنْ أَظْلُبَ النَّصْرَ- بِالْجَوْرِ فِيمَنْ وُلِّيْتُ عَلَيْهِ وَ اللَّهُ لَا أَطُورُ بِهِ مَا سَمَرَ سَمِيرٌ وَ مَا أَمَّ نَجْمٌ فِي السَّمَاءِ نَجْمًا- [وَ] لَوْ كَانَ الْمَالُ لِي لَسَوَّيْتُ بَيْنَهُمْ فَكَيْفَ وَ إِنَّمَا الْمَالُ مَالُ اللَّهِ؛ آیا برای اینکه به پیروزی برسم، از ظلم استفاده کنم؟ نه به خدا سوگند مادامی که ستاره‌ای می‌درخشد هیچ گاه با مال خودم هم چنین کاری نخواهم کرد، چه برسد که این مال خداست.
- مرحوم صدوق در علل الشریع روایت می‌کند: «مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ الْحُسَيْنِ فِي الْعِلَالِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ

^۱ . همان: ص ۱۰۶.

^۲ . همان: ص ۱۰۷.

^۳ . بحار الأنوار: ج ۷۵، ص ۹۴.

^۴ . نهج البلاغه: خطبه ۱۲۶.

الْكُوفِيِّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُغِيرَةِ عَنْ سُفْيَانَ بْنِ عَبْدِ الْمُؤْمِنِ الْأَنْصَارِيِّ عَنْ عَمْرِو بْنِ شُمَيْرٍ عَنْ جَابِرٍ قَالَ: أَقْبَلَ رَجُلٌ إِلَى أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَأَنَا حَاضِرٌ فَقَالَ رَحِمَكَ اللَّهُ إقْبِضْ مِنِّي هَذِهِ الْخُمْسِمَائَةِ دِرْهَمٍ فَضَعُهَا فِي مَوَاضِعِهَا فَإِنَّهَا زَكَاةُ مَالِي فَقَالَ أَبُو جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ بَلْ خُذْهَا أَنْتَ فَضَعُهَا فِي جِيزَانِكَ وَالْأَيْتَامِ وَالْمَسَاكِينِ وَفِي إِخْوَانِكَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ إِنَّمَا يَكُونُ هَذَا إِذَا قَامَ قَائِمَتَا، فَإِنَّهُ يَفْسُمُ بِالسَّوِيَّةِ وَيَعْدِلُ فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ الْبَرِّ مِنْهُمْ وَالْفَاجِرِ الْحَدِيثُ^١.

برای اینکه مشخص شود که مراد از قسم بالسویه چیست و اینکه قسم بالسویه، همان چیزی است که عدل اقتضاء می کند؛ نه برابری مطلق؛ روایاتی وجود دارد که نص بر این مطلب است که رسول اکرم صلی الله علیه آله قسم بالسویه نمی کردند و امام موظف نیست که بالسویه تقسیم کند:

- در روایت حماد که خواندیم آمده است: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ يَقْسِمُ صَدَقَاتِ الْبَوَادِي فِي الْبَوَادِي وَصَدَقَاتِ أَهْلِ الْخَضِرِ فِي أَهْلِ الْخَضِرِ.. وَلَا يَقْسِمُ بَيْنَهُمْ بِالسَّوِيَّةِ عَلَى ثَمَانِيَةٍ حَتَّى يُعْطِيَ أَهْلَ كُلِّ سَهْمٍ ثُمْنًا وَ لَكِنْ يَقْسِمُهَا عَلَى قَدَرٍ مَنْ يَخْضَرُهُ مِنْ أَصْنَافِ الثَّمَانِيَةِ عَلَى قَدَرِ مَا يُقِيمُ كُلِّ صِنْفٍ مِنْهُمْ يُقَدَّرُ لِسَنَتِهِ لَيْسَ فِي ذَلِكَ شَيْءٌ مَوْقُوتٌ وَلَا مُسَمًّى وَلَا مُؤَلَّفٌ إِنَّمَا يَضَعُ ذَلِكَ عَلَى قَدَرِ مَا يَرَى وَمَا يَخْضَرُهُ حَتَّى يَسُدَّ فَاقَةً كُلِّ قَوْمٍ مِنْهُمْ وَإِنْ فَضَلَ مِنْ ذَلِكَ فَضْلٌ عَرَضُوا الْمَالَ جُمْلَةً إِلَى غَيْرِهِمْ.^٢
- روایت صحیح: «مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ إِبْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ أَدِيْنَةَ عَنْ زُرَّارَةَ عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ بْنِ عُثْبَةَ الْأَهَاشِمِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي حَدِيثٍ: أَنَّهُ قَالَ لِعَمْرِو بْنِ عُبَيْدٍ فِي إِحْتِجَاجِهِ عَلَيْهِ» که عمر بن عبید از اتباع اهل بیت نبود و خودش را فقیه می دانست که حضرت به او فرمود: «مَا تَقُولُ فِي الصَّدَقَةِ فَقَرًّا عَلَيْهِ الْآيَةِ إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا إِلَى آخِرِ الْآيَةِ قَالَ نَعَمْ فَكَيْفَ تَقْسِمُهَا قَالَ أَقْسِمُهَا عَلَى ثَمَانِيَةِ أَجْزَاءٍ فَأَعْطِيَ كُلَّ جُزْءٍ

^١ . وسائل الشیعه: ج ٩، ص ٢٨٢.

^٢ . همان: ص ٢٦٦.

مِنْ الثَّمَانِيَةِ جُزْءًا قَالَ وَإِنْ كَانَ صِنْفٌ مِنْهُمْ عَشْرَةَ آلَافٍ وَ صِنْفٌ مِنْهُمْ رَجُلًا وَاحِدًا أَوْ رَجُلَيْنِ أَوْ ثَلَاثَةً جَعَلْتُ لِهَذَا الْوَاحِدِ مَا جَعَلْتُ لِلْعَشْرَةِ آلَافٍ قَالَ نَعَمْ قَالَ وَ تَجْمَعُ صَدَقَاتِ أَهْلِ الْخَضِرِ وَ أَهْلِ الْبَوَادِي فَتَجْعَلُهُمْ فِيهَا سَوَاءً قَالَ نَعَمْ قَالَ فَقَدْ خَالَفْتَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ ، فِي كُلِّ مَا قُلْتُ فِي سِيرَتِهِ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ ، يَفْسِمُ صَدَقَةَ أَهْلِ الْبَوَادِي فِي أَهْلِ الْبَوَادِي وَ صَدَقَةَ أَهْلِ الْخَضِرِ فِي أَهْلِ الْخَضِرِ . وَ لَا يَفْسِمُهُ بَيْنَهُمُ بِالسَّوِيَّةِ وَ إِنَّمَا يَفْسِمُهُ عَلَى قَدَرِ مَا يَخْضُرُهُ مِنْهُمْ وَ مَا يَرَى وَ لَيْسَ عَلَيْهِ فِي ذَلِكَ شَيْءٌ مُؤَقَّتٌ مُوَظَّفٌ وَ إِنَّمَا يَصْنَعُ ذَلِكَ بِمَا يَرَى عَلَى قَدَرٍ مَنْ يَخْضُرُهُ مِنْهُمْ»^۱.

- روایت دیگر که البته این روایت از لحاظ سندی مشکل دارد که در سند «عن بعض اصحابه» دارد: «وَعَنْهُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِهِ عَنْ عَنَبَسَةَ بْنِ مُصْعَبٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ سَمِعْتُهُ يَقُولُ: أُنِّي النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ بِشَيْءٍ يَفْسِمُهُ فَلَمْ يَسْعُ أَهْلَ الصُّفَّةِ جَمِيعًا فَخَصَّ بِهِ أَنَا سَأَ مِنْهُمْ فَخَافَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ أَنْ يَكُونَ قَدْ دَخَلَ قُلُوبَ الْآخِرِينَ شَيْءٌ فَخَرَجَ إِلَيْهِمْ فَقَالَ مَعْذِرَةٌ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ إِلَيْكُمْ يَا أَهْلَ الصُّفَّةِ ، إِنَّا أُوتِينَا بِشَيْءٍ فَأَرَدْنَا أَنْ نَفْسِمَهُ بَيْنَكُمْ فَلَمْ يَسْعَكُمْ فَخَصَّصْتُ بِهِ أَنَا سَأَ مِنْكُمْ خَشِينَا جَزَعَهُمْ وَ هَلَعَهُمْ»^۲؛ که حضرت به خاطر اینکه آنها صبرشان کمتر بود و جزع و هلع داشتند، مال به آنها دارد.

پاسخ:

جمع بین این روایت اینگونه است که قسم بالسویه به لحاظ این نکته است که اعتباراتی غیر از اعتبارات عدلی، موجب زیاده و نقصان نمی شود و تبعیض انجام نمی گیرد؛ لکن معیارهایی وجود دارد که مقتضای عدل است که بعد از ملاحظه معیارهای عدل و در چهارچوب معیارهای عدل، قسم بالسویه صورت می گیرد و به عبارت دیگر قسم بالسویه تحت حاکمیت عدل انجام

^۱ . همان: ص ۲۶۵.

^۲ . همان: ص ۲۶۶.

می‌گیرد و هر کجا که قسم بالسویه عدل باشد، به آن عمل می‌شود که آن در جایی است که نیازها و استحقاق‌ها یکسان باشد.
پایان